

Μνήμων

Τόμ. 17 (1995)

Δήμητρα Ανδριτσάκη-Φωτιάδη, Κατάλογος παλαιών έντυπων της ιστορικής Βιβλιοθήκης Μηλεών Πηλίου / Νίκος Ανδριώτης και Ρέννος Οιχαλιώτης, Βιβλιοθήκες της Σίφνου. Κατάλογος εντύπων. Οι βιβλιοθήκες της Ι.Μ. Βρύσης και του Γυμνασίου

ΠΟΛΙΤΗΣ ΑΛΕΞΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.536](https://doi.org/10.12681/mnimon.536)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΑΛΕΞΗΣ Π. (1995). Δήμητρα Ανδριτσάκη-Φωτιάδη, Κατάλογος παλαιών έντυπων της ιστορικής Βιβλιοθήκης Μηλεών Πηλίου / Νίκος Ανδριώτης και Ρέννος Οιχαλιώτης, Βιβλιοθήκες της Σίφνου. Κατάλογος εντύπων. Οι βιβλιοθήκες της Ι.Μ. Βρύσης και του Γυμνασίου. *Μνήμων*, 17, 219–223. <https://doi.org/10.12681/mnimon.536>

λος της βίας που εφαρμόζουν οι γερμανικές αρχές κατοχής σε βάρος συγκεκριμένου τμήματος του ελληνικού λαού. Το άλλο σκέλος της πολιτικής αυτής με τη μορφή κυρίως αντιποίνων εναντίον του υπόλοιπου ελληνικού λαού στηρίζεται και αυτό, όπως εύστοχα επισημαίνει ο Mazower, σε φυλετικά κριτήρια. Η πολιτική αυτή θα αποκτήσει νέες διαστάσεις όταν τα SS θα επεκτείνουν τη δράση τους στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση της Ιταλίας.

Το βιβλίο του Mazower είναι αναμφίβολα ένα φιλόδοξο και δύσκολο εγχείρημα το οποίο ουσιαστικά επιχειρείται για πρώτη φορά. Εισάγει, όπως άλλωστε και ο Μαργαρίτης, νέα γόνιμη προβληματική στην έρευνα της περιόδου και μόνο για το λόγο αυτό τους αξίζει κάθε έπαινος.

Είναι γεγονός ότι για όλα τα θέματα που θίγονται στο βιβλίο του Mazower δεν είναι πάντα εύκολο να βρεθεί απάντηση. Ο συγγραφέας γνωρίζει αυτό τον περιορισμό και για το λόγο αυτό διερευνά και καταλήγει σε συμπεράσματα μέχρι εκεί που τον καλύπτει το υλικό που έχει στη διάθεσή του. Οι παρατηρήσεις του π.χ. για

τον ΕΛΑΣ αποτυπώνουν τόσο την πολυμορφία αυτού του ιδιόμορφου λαϊκού στρατού όσο και την πολυπλοκότητα των κινήτρων αυτών που κατατάσσονται στα τμήματά του. Εκτιμά εύστοχα τη στάση των ανταρτών απέναντι στο ενδεχόμενο κατάληψης της εξουσίας από το ΚΚΕ μετά την απελευθέρωση. Ο ίδιος έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το ΚΚΕ δεν επιθυμεί να καταλάβει την εξουσία. Παράλληλα επισημαίνει ότι είναι δύσκολο να εκτιμηθεί πώς αντιδρούν οι χωρικοί στις δραματικές για την εποχή εκείνη κοινωνικές πρωτοβουλίες του ΕΑΜ. Στο κεφάλαιο «Ενθουσιασμός, Ελευθερία και Καταναγκασμός» προσεγγίζει με επιφυλακτικότητα το θέμα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης του ΕΑΜ. Το πνεύμα πρόθυμον να εξηγήσει το φαινόμενο, το αποδεικτικό υλικό όμως ασθενές προς το παρόν.

Για να δοθεί απάντηση στο θέμα αυτό, η πρότασή μου είναι να διαβαστούν τα δύο βιβλία παράλληλα, αν αυτό δεν έχει γίνει ήδη. Ακόμα και αν δεν προκύψει απάντηση, το κέρδος θα είναι σημαντικό.

ΠΡΟΚΟΠΗΣ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ

Δήμητρα Ανδριτσάκη-Φωτιάδη, *Κατάλογος παλαιών εντύπων της ιστορικής Βιβλιοθήκης Μηλεών Πηλίου*, πρόλογος Λουκία Δρούλια, συνεργασία Αθηνά Ζιώγα, Αθήνα (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ιστορική Βιβλιοθήκη Μηλεών) 1993, xvi+365 σ.

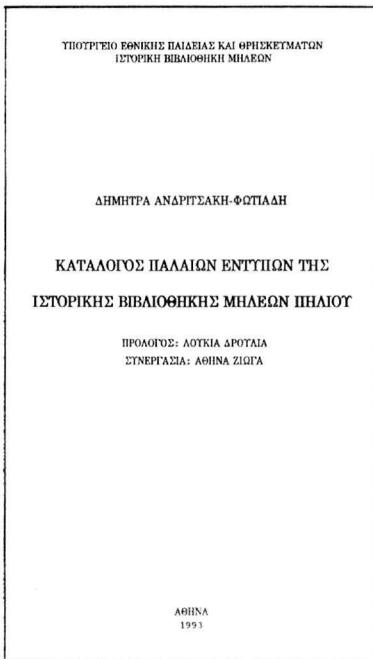
Νίκος Ανδριώτης και Ρέννος Ουγαλιώτης, *Βιβλιοθήκες της Σίφνου. Κατάλογος εντύπων. Οι βιβλιοθήκες της Ι.Μ. Βρύσης και του Γυμνασίου*, Αθήνα (Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε. αρ. 47 και Σιφνιάκιά, παράρτημα αρ. 1)1994, 163 σ.

«Κάποια πλούτη-μας» τιλοφορούσε ο Κ. Θ. Δημαράς μιαν επιφυλλίδα-του, όπου παρουσίαζε, το 1964, τον κατάλογο της βιβλιοθήκης Κοζάνης. Οι βιβλιοθήκες δεν είναι απλώς ο χώρος στον οποίο θα βρούμε το ειδικό έντυπο που γυρεύουμε, παρά ένα ολόκληρο σύστημα διανοητικών ερεθισμάτων· μια βιβλιοθήκη μας χρειάζεται και γι' αυτά που δεν ξέρουμε, γι' αυτά που δεν

θα μπορούσαμε καν να φανταστούμε ότι μας ενδιαφέρουν: ψηλαφώντας στα τυφλά το ένα αντίτυπο ύστερα από το άλλο, ανακαλύπτουμε συνεχώς πληροφορίες, ερεθιστικά προβλήματα, λύσεις, συγγραφείς που αγνοούσαμε, που έχουμε λησμονήσει, ή ζητήματα που θεωρούσαμε εξαντλημένα.

Επιπλέον ένα βιβλίο σε μια βιβλιοθήκη δεν είναι, μονάχα, ότι είχε θελήσει ο συγ-

γραφέας και ο τυπογράφος· το κάθε αντίτυπο μπορεί να φέρει πρόσθετες μαρτυρίες: σχόλια ενός ή περισσότερων αναγνωστών, το όνομα ή το βιβλιόσημο παλιότερων κατόχων, αφιερώσεις, σημάδια βεβήλωσης, φθοράς, ή ειδικής φροντίδας όπως τα πολυτελή δεσίματα. Όλα αυτά μας φέρνουν προς τη χρήση, την πρόσληψη, δηλαδή προς τη δεύτερη ζωή των βιβλίων. Ενώ για τον συγγραφέα ο κύκλος κλείνει με την εκτύπωση, για τον αναγνώστη τότε

μόνον αρχίζει, και η αξία του βιβλίου καθορίζεται από τη διάρκεια της δεύτερης, ακριβώς, ζωής-του.

Ένας καλός κατάλογος λοιπόν, συνταγμένος με προσοχή και πληρότητα, όπως αυτοί οι δύο κατάλογοι των Μηλεών και της Σίφνου, συμπυκνώνει και αναδεικνύει πολλές από ετούτες τις πληροφορίες, επιτρέποντας έτσι τη νοητή περιπλάνηση από μέρους-μας. Αυτή είναι η τρίτη, ως την ονοματίσουμε έτσι, ζωή των βιβλίων, η διαδικασία με την οποία οι πολλαπλές, σκόρπιες, αναγνωστικές εμπειρίες συγκεν-

τρώνονται αναδρομικά, συσχετίζονται και οδηγούν στη συνθετική όραση—μακάρι και γραφή—της ιστορίας της ανάγνωσης.

Ο κόσμος της γραφής, του γραπτού λόγου, καλύπτει μονάχα ένα μικρό κομμάτι του νεοελληνικού παρελθόντος· μικρό, αλλά πλουσιότερο σε δυναμική και ποικιλία από τον κόσμο του προφορικού πολιτισμού. Και μάλιστα αυτόν, τον γραπτό πολιτισμό, κληρονομήσαμε, αυτόν συνεχίζει η σημερινή-μας κοινωνία, και επομένως αυτός αποτελεί τον κορμό της ιστορικής-μας περιέργειας. Όμως, ακριβώς επειδή αποτελούσαν τη μειοψηφία, το διαφορετικό, τα στοιχεία που τον απάρτιζαν—βιβλία, χαρτιά, αρχεία, αλληλογραφίες—δεν διατηρήθηκαν στον βαθμό που θα θέλαμε. Πάντως, παρά τις καταστροφές και τις συλλήψεις, οι βιβλιοθήκες (ιδίως οι μικρές επαρχιακές βιβλιοθήκες του ορεινού και του νησιωτικού χώρου, Κοζάνης, Μηλίες, Ζαγορά, Χίος, καθώς και των μοναστηριών) αποτελούν τα μακροβιότερα πνευματικά ιδρύματα, τα μόνα ζωντανά ως σήμερα κύτταρα της διανοητικής ζωής των προεπαναστατικών χρόνων· σε κάποιο βαθμό λοιπόν μπορούν, αν τα χρησιμοποιήσουμε κατάλληλα, να υποκαταστήσουν τα υπόλοιπα που λείπουν.

Έτσι οι κατάλογοι των βιβλιοθηκών οδηγούν συχνά—εκτός από την πρωταρχική και ευνόητη χρήση του ευρετηρίου—στην ανασύσταση ενός τμήματος της παλιότερης ιστορίας· εξαιρετικά πολύτιμης, ιδίως από τα τέλη περίπου του δέκατου όγδοου αιώνα ως τα μέσα του δέκατου ένατου, οπότε τα τεκμήρια γενικώς πολλαπλασιάζονται. Για να μπορέσουμε ωστόσο να τα εκμεταλλευτούμε τα όποια πλούτη-μας, χρειάζεται πρώτα πρώτα να τα γνωρίζουμε.

Ίσως η πρώτη πληροφορία που αξίζει να επισημανθεί είναι πως όλα αυτά τα δημόσια ιδρύματα δημιουργήθηκαν από ιδιωτικές δωρεές: προσωπικές βιβλιοθήκες δασκάλων ή λογίων μοναχών στη συντριπτική-τους πλειοψηφία, κληροδοτημένες μετά θάνατον συνήθως, αποτελούν όχι απλώς τους αρχικούς πυρήνες, παρά το σύνολο. Η βιβλιοθήκη των Μηλεών λόγου χάρη, στη-

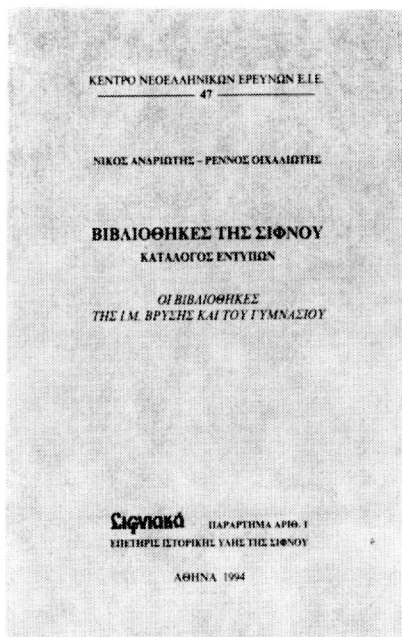
ρίχθηκε σε τρεις-τέσσερις μεγάλες κληροδοσίες —των δασκάλων όπως ο Άνθιμος Γαζής και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και κάποιων επιφανών τοπικών οικογενειών— και σε πολλές μικρότερες που σπάνια ξεπερνούν το ένα ή τα δύο βιβλία. «Των Ελλήνων οι κοινότητες» δεν αγόραζαν βιβλία — μοναδική, άξια λόγου εξαίρεση, η Χίος· αλλά κι αυτή για ένα ελάχιστο χρονικό διάστημα: όσο έθαλλε κάτω από τη σκέπη του Κοραή. Το συλλογικό ενδιαφέρον για την πνευματική ζωή περιοριζόταν στη σχολική μάθηση· η μόρφωση των ενηλίκων, η διανοητική αναζήτηση, όταν υπήρχαν, παρέμεναν στο στάδιο του ιδιωτικού.

Η πράξη της δωρεάς αποτελεί, νομίζω, μια δεύτερη σημαντική πληροφορία. Δεν σχετίζεται μόνο με τα βιβλία και τις βιβλιοθήκες· πρέπει να το συνδέσουμε με το ευρύ φαινόμενο του ευεργετισμού. Μια ιδιότυπη σύνδεση του ατόμου με το κοινωνικό σύνολο, που πραγματώνεται, στο υλικό-του σκέλος, μετά θάνατον, σημαδεύει ωστόσο βαθύτατα την ίδια-του τη ζωή. Όσοι αγοράζουν βιβλία —για να περιοριστούμε στο θέμα-μας— συνήθως με θυσίες οικονομικές δυσβάσταχτες, αισθάνονται μια κρυφή ηδονή με τη σκέψη ότι αυτά θα αποτελέσουν τη μαγιά μιας μελλοντικής δημόσιας βιβλιοθήκης, όπου κάποτε κάποιος, εξίσου φτωχός με τον δωρητή, θα μπορέσουν να χαρούν την ανάγνωση δωρεάν. Η φαντασική αυτή χρήση του βιβλίου τους νομιμοποιεί και τους στηρίζει ηθικά, όπως όλους τους ευεργέτες, και καμιά φορά, πιο συχνά απ' όσο υποψιαζόμαστε, η φαντασική χρήση υπερτερεί της πραγματικής. Τα βιβλία αγοράζονται για να δωρηθούν —απλή αλλά σαφής μαρτυρία: τα άκοπα αντίτυπα— ή έστω για να διαβαστούν στο μέλλον, κάποτε. Η βιβλιοθήκη όχι ως χρηστικό εργαλείο λοιπόν, παρά ως ηδονική προοπτική· οι όποιες οικονομικές θυσίες αποτελούν τελικά επένδυση περισσότερο στο κύρος και λιγότερο στη μόρφωση.

Οπωσδήποτε, διαβασμένα ή αδιάβαστα, τα βιβλία μιας προσωπικής βιβλιοθήκης ορίζουν τον νοητικό κόσμο του κατό-

χου-τους. Ας περιοριστούμε στην περίπτωση του Άνθιμου Γαζή· παράδειγμα όπου η εικόνα γίνεται ορατή δια γυμνού οφθαλμού.

Πεντακόσια εννέα είναι, αν μέτρησα σωστά, όσα βιβλία φέρουν κάποια ένδειξη ότι προέρχονται από τη συλλογή-του. Ο αριθμός αυτός θα πρέπει να αυξηθεί προς δύο κατευθύνσεις: πρώτον όσα εχάθηκαν, έπειτα όσα δεν έχουν σήμερα την ένδειξη: καθώς από πολλά βιβλία καταστράφηκε το

φύλλο τίτλου, όπου συνήθως και η υπογραφή του κτήτορα, δεν ξέρουμε πόσα ακόμα πρέπει να του προσγραφούν (τέτοιο είναι, λόγω χάρη, αυτό με τον αρ. 375· ίσως το 494, πιθανόν και άλλα). Για να τα εντοπίσουμε, ή να τα πιθανολογήσουμε έστω, απαιτείται κάποια επισταμένη επιτόπια έρευνα, που θα στηριχθεί στις βιβλιοδεσίες, σε μερικά ακόμα εξωτερικά σημάδια, όπως οι μολυβιές και τα παρόμοια, καθώς και, πιο ισχύ τεκμήριο, στο περιεχόμενο. Πλούσια λοιπόν ατομική βιβλιοθήκη για τα μέτρα της εποχής —ένα το κρατούμενο. Δημιουργημένη στα χρόνια της διαμονής

-του στη Βιέννη (όλα τα βιβλία χρονολογούνται ως τα 1816) — δεύτερο συνολικό κρατούμενο: από όταν έφθασε στις Μηλιές ο 'Ανθιμος Γαζής, δεν θεώρησε ότι χρειάζεται να ανακνώσει τις γνώσεις-του.

Αν η επισκόπηση προχωρήσει κάπως, βλέπουμε πως ο κορμός της συλλογής αποτελείται από τους αρχαίους κλασικούς πρώτιστα, από λεξικά και γραμματικές κατά δεύτερο λόγο, και από λιγοστά νεότερα εγχειρίδια κατά τρίτο, τα ίδια μάλιστα περίπου που συναντάμε στις περισσότερες ελληνικές βιβλιοθήκες της εποχής: Σεγνέρος και 'Οιλερ για τα μαθηματικά, Blair για την αισθητική, και τα όμοια. Μια βιβλιοθήκη-τύπος, όπου η μεσότητα — μεσότητα του γερά μορφωμένου φυσικά — που χαρακτηρίζει τη δράση και τα έργα του 'Ανθιμου Γαζή, αποτυπώνεται και στην αγορά των βιβλίων. Λιγοστά είναι εκείνα που φανερώνουν κάποια προσωπική ή σπάνια περιέργεια: δύο βιβλία του Herder, τα τελείως πρόσφατα μαθήματα του Ginguenέ, που ωστόσο του τα στέλνει ο Κωνσταντίνος Νικολόπουλος από το Παρίσι, ενδεχομένως με δική-του πρωτοβουλία· ακόμη ένα φυλλάδιο με αφιέρωση από τον abbé Gtégroire. Κάποια δειλά ανοίγματα, κάποια σκιρτήματα πνευματικά λοιπόν, όμως κατά βάση μια συντηρητικής φής βιβλιοθήκη, ένας κόσμος θαμπού Διαφωτισμού — η ακυριολεξία είναι νομίζω χρήσιμη γενικότερα.

«Κάποια πλούτη-μας». Η γνώση ότι ο νεοελληνικός Διαφωτισμός δεν κατόρθωσε να ξεπεράσει ορισμένα φράγματα — κυρίως το φράγμα των αρχαίων ελληνικών, των κλασικών σπουδών — η συνείδηση ότι το σύνθημα επίπεδο των «ιδιασκάλων του γένους», όπως μεγαλόσχημα τους ονομάσαμε, σπάνια ξεπερνούσε το επίπεδο του μέσου ευρωπαϊκού συμφοιτητή-τους, αυτά συνιστούν τον δικό-μας πλούτο. (Φτώχεια είναι αντίθετα η κενή περηφάνια για τις υποτιθέμενες αδευτέρωτες αρετές-μας). Όπως επίσης αποτελεί πλούτο η επίγνωση ότι αυτό το χαμηλών μέσων όρων επίπεδο άρκεσε για να ανατρέψει τα δεδομένα της

κοινωνικής στασιμότητας και να μας φέρει στους καινούριους όρους που οδήγησαν σύντομα στη δημιουργία ενός εθνικού κράτους στα Βαλκάνια.

*

Η βιβλιοθήκη των Μηλεών είναι οπωσδήποτε από τις σημαντικότερες επαρχιακές, και για τον αριθμό των τόμων και για την ιστορία-της. Ο κατάλογος περιλαμβάνει όσα βιβλία-της είναι παλαιότερα του 1900: 1658 τίτλοι εντύπων (αν και ορισμένοι αριθμοί, όπως οι 264 έως 266 αποτελούν στην ουσία ένα βιβλίο), χρονολογικά καταταγμένοι, και 19 χειρόγραφα. Οι περιγραφές είναι σωστές και πλήρεις· εκτός από τον τίτλο και τη βιβλιογραφική ταύτιση αναγράφονται και όλες οι επιπλέον ενδείξεις του αντιτύπου. (Κάποια μικρά σφάλματα στις ταυτίσεις των προσώπων δεν μειώνουν την καλή εντύπωση· σημειώνω πάντως ότι ο Χρυσάφης Χατζη Βασιλείου ή Βασιλόπουλος είναι ο Περραιβός· ο Μανουήλ Τενέδιος είναι γνωστότερος ως Σαρής, ο Χριστόδουλος Ακαρνάν ως Παμπλέκης, και ο Grégoire είναι και στις δύο περιπτώσεις ο περίφημος αββάς. Ακόμα, για τον αναγνώστη, πως από έλλειψη ανάλογου τυπογραφικού σημείου, στη μεταγραφή των «ενθυμήσεων» το κόππα αποδίδεται με το γράμμα ήτα.) Μια σύντομη εισαγωγή κατατοπίζει τον χρήστη, και τα αναλυτικά ευρετήρια συγγραφέων και κητόρων τον διευκολύνουν.

Οι βιβλιοθήκες της μονής Βρύσης και του Γυμνασίου στη Σίφνο είναι οπωσδήποτε μικρότερης εμβέλειας: 208 και 264 τίτλοι αντίστοιχα, πάντα ως το τέλος του 19ου αιώνα. Ο κατάλογος, καρπός της συνεργασίας ενός τοπικού κι ενός εθνικού φορέα, είναι συνταγμένος με υποδειγματική φροντίδα· δεν αφήνει σε κανένα σημείο αξεδιάλυτες απορίες. Οι επιμελητές έχουν προτάξει μιαν αναλυτική εισαγωγή, και ο αναγνώστης κατατοπίζεται σε πολύ ικανοποιητικό βαθμό για τα ιστορικά της μονής και του σχολείου και για τις ίδιες τις βιβλιοθή-

κας-τους' έτσι πρέπει να γίνονται αυτές οι δουλειές.

Όσες περισσότερες γνωρίζουμε από αυτές τις σκόρπιες, σημαντικές ή άσημες επαρχιακές βιβλιοθήκες, τόσο καταλαβαίνουμε το ειδικό βάρος του βιβλίου: ήταν βέβαια μικρό, για τα δικά-μας δεδομένα ή τα ευρωπαϊκά αντίστοιχα της εποχής-του, αλλά με κύρος, κύρος που προκύπτει ακριβώς από τη σπανιότητα. Πρόσφατα κυκλοφόρησε ο πρώτος τόμος του καταλόγου μιας από τις διασημότερες και παλαιότερες βιβλιοθήκες: Εμμ. Ν. Φραγκίσκος και διάκων Χρυσόστομος Φλωρεντής, *Πατριακή Βιβλιοθήκη. Κατάλογος των εντύπων (15ος-19ος αι.)*, Α', 1479-1800, Αθήνα (Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε. αρ. 41) 1993 [= 1994]: ο όγκος του βιβλίου, η ύλη, ιδίως των παραρτημάτων, η σημασία της μονής μα και η όλη πραγματευση απαιτούν φυσικά αυτοτελή παρουσίαση. Στα τελευταία χρόνια είδαν το φως κι άλλοι κατάλογοι είτε μελέτες για μικρές ή μεγαλύτερες, ιδιωτικές είτε δημόσιες βιβλιοθήκες: Γιάννης Καράς, *Τα ελληνικά έντυπα της Ι.Μ. Σίμωνος Πέτρας*, Αθήνα

(Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε. αρ. 37) 1989· Άννα Ματθαίου και Βίκυ Πάτσιου, *Η βιβλιοθήκη του Γυμνασίου Σύρου. Κατάλογος εντύπων (1526-1920)*, Ερμούπολη (Επιστημονικό και Μορφωτικό Ίδρυμα Κυκλάδων) 1989· Χριστίνα Κουλούρη, *Η βιβλιοθήκη της σχολής Καρτσιώτη στον Άγιο Ιωάννη Κυνουρίας. Από την προεπαναστατική στη μετεπαναστατική βιβλιοθήκη* 'Αστρος (Ίδρυμα Λ. Ζαφείρη) 1991· Μαρία Α. Στασινοπούλου, «Η βιβλιοθήκη του Κωνσταντίνου Κούμα» και 'Ολγα Κατσαριδή-Hering, «Η βιβλιοθήκη του Κύπριου λόγιου Ιωάννη Καρατζά» (οι δύο τελευταίες ανάτυπα από το Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Βλ. Σφυρόερα, Αθήνα 1992). Οπωσδήποτε το υλικό αρχίζει να βγαίνει στην επιφάνεια: οι προϋποθέσεις για τη μελέτη-του υπάρχουν πια, ώστε οι ελπίδες πως θα μπορέσουμε να αποτιμήσουμε και κυρίως να καταλάβουμε τον ρόλο που κράτησε το έντυπο, η ανάγνωσή-του, η ίδια η γνώση τέλος, στους πρόσφατους αιώνες, γίνονται ολοένα και πιο βάσιμες.

Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ